

III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 33–37.

2. Психологічні дослідження із використанням поліграфа <https://kndise.gov.ua/psychofiziologichni-doslidzhennya-iz-zastosuvannyam-poligrafa/>

3. Здебський Д.В. Особливості оцінки достовірності інформації поліграфологічним методом в кримінальному аналізі Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 2, 2025. С. 381–387.

Людмила Казміренко,

професор кафедри психології ННПП
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вже стала аксіоматичною думка, що реалізація будь-якого напряму правоохоронної діяльності неможлива без вчинення психологічного впливу – це стосується і профілактики злочинності, і забезпечення громадського порядку, і розкриття та розслідування злочинів. Безумовно, що конкретних рекомендацій, який саме прийом психологічного впливу потрібно використовувати в конкретній ситуації чи які методи і засоби будуть найбільш дієвими відносно конкретної особи/групи осіб – не існує. Це залежить і від самої ситуації, і від її учасників, причому обох сторін. Тому спробуємо визначити принципи, тобто відповідні положення проблеми.

Психологічний вплив – активна цілеспрямована діяльність працівника правоохоронних органів, метою якої є отримання значимої інформації або зміна психіки чи поведінки об'єкта (окремої людини/групи людей). Активність – розуміння ситуації та актуалізація необхідного арсеналу методів і засобів; цілеспрямованість – усвідомлення мети та завдань такого впливу, коли суб'єкт послідовно їх здійснює відповідно до змін у поведінці/психіці об'єкта.

Механізм психологічного впливу – процедура вибору того чи іншого методу і варіанту поведінки, а також процес проходження стимулу від суб'єкта до об'єкта і навпаки.

Структура такого механізму представлена наступними складовими:

1) особливості особистості суб'єкта (працівника правоохоронних органів) – достатня розвиненість когнітивної, емоційно-вольової та мотиваційної сфери; наявність вмінь і навичок психодіагностики індивідуальних особливостей та актуального емоційного стану об'єкта впливу; наявність вмінь і професійного досвіду застосування такого впливу;

2) особливості особистості об'єкта – його соціальний і професійний статус, пізнавальні та емоційно-вольові властивості і якості, специфіка мотиваційної сфери, приналежність до певної соціальної групи та субкультури, використання сталих стереотипів поведінки;

3) особливості ситуації проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта та успішність реалізації обраного методу впливу – вміння розпізнавати та впливати на психологічні бар'єри, що виникають в процесі психологічного впливу. Найбільш розповсюдженими серед них є [1]:

– мотиваційний – небажання чи незацікавленість у спілкуванні внаслідок упередженості, страху осуду чи помсти з боку певних осіб (родичів, співучасників злочину тощо), небажання розголошу події чи інтимних сторін життя;

– когнітивний – помилкове сприймання особливостей особистості партнера по спілкуванню (темпераменту, характеру, освіченості та ін.) та різна «мова спілкування», розбіжності в розумінні одних і тих самих обставин через різний рівень освіченості, обізнаності в питанні;

– емоційно-вольовий – негативне ставлення до конкретного працівника чи правоохоронних органів у цілому, недовіра, агресивність, небажання чи неможливість подолання своїх поведінкових установок і стереотипів, небажання підкорятися чужій волі чи неможливість відмовитися від вже раніш обіцяного.

Ігнорування та неврахування зазначених бар'єрів працівником правоохоронних органів призводить до виникнення протистояння сторін (явного чи замаскованого) та принципової неможливості здійснення психологічного впливу, коли ефективність застосування будь-якого методу стає сумнівним.

Безумовно, що за наявності чітко зафіксованої системи об'єктивних фактів, в тому числі – доказів, заперечувати їх значимість неможливо, що змушує протиборчу сторону повідомляти правдиву інформацію. Засобом правомірного психологічного впливу тут виступає переконання. Але як бути, коли такі факти відсутні? Пошуки надійних і психологічно обґрунтованих методик, розрахованих на переконання винного в безумовній вигідності співпраці з правоохоронними органами, формування внутрішньої мотивації на таку співпрацю – навряд чи досягнуть своєї мети. Тому цілком закономірно, що людина, зацікавлена в ухиленні від відповідальності, в конфліктній ситуації професійного спілкування часто стає переможцем, особливо – якщо у неї не сформовані належні моральні цінності і принципи.

Оскільки в теперішній час надзвичайно гостро стоїть проблема правомірності/законності використання методів психологічного впливу в правоохоронній діяльності, нижче ми зупинимось лише на деяких із них, котрі з позицій закону можна вважати бездоганними.

1. Одним із найбільш розповсюджених методів психологічної діагностики серед практичних працівників є застосування вміння «розшифровувати» психофізіологічні реакції, які маніфестують у володільців значимої інформації. Безумовно, що невербальні прояви не мають доказового значення, але поведінка особи (її міміка, жестикуляція, експресивно-інтонаційне забарвлення мови, мимовільні прояви фізіологічних реакцій) дозволяє працівнику зорієнтуватися, наскільки сформульоване запитання є значущим, наскільки сильний емоційний відгук воно викликає, отже – своєчасно вносити корективи в тактику професійного спілкування.

2. Ефективним психологічним методом для одержання інформації показань підозрюваного (обвинуваченого) і викриття неправдивості є «психологічні пастки» у формі асоціативних реакцій. Метод заснований на тому, що конкретні факти і явища завжди пов'язані в пам'яті з конкретними асоціаціями, тому слугують певними сигналами для актуалізації у людини уявлення з контексту їх однорідної сукупності. Отже, оперуючи значущою для особи інформацією, можна одержати відповідні невербальні реакції, у тому числі й психофізіологічні, стосовно подій, що нас цікавлять.

Принагідно зазначимо, що саме асоціативний метод покладений в основу поліграфного опитування. Поліграф дає змогу об'єктивно реєструвати динаміку психофізіологічних параметрів організму та їх зміну у разі наявності асоціативного зв'язку між запитанням і слідами пам'яті опитуваної особи.

3. Психологічний вплив може також орієнтуватися на закономірності прояву тенденції до вербалізації переживань («полегшити душу», «поділитися», «звірнитися» тощо): приховування події стає для особи своєрідним «вогнищем афекту». Це специфічна психотравма, що непомітно, але наполегливо дезорганізує психіку. Відповідно, у особи формуються захисні механізми для нейтралізації психотравмуючих асоціацій, що втілюється у пошуках об'єкта для поінформування («ефект голого короля»). Від цього невербальні ознаки в її поведінці стають більш виразними, що також може бути використане.

Зазначимо, що таке «вогнище збудження» на рівні свідомості суб'єктом ретельно контролюється, тому будь-які небезпечні зовнішні впливи він зазвичай намагається вчасно розпізнавати. Але при цьому збільшується сила спонукання до спонтанних висловлювань та інших невербальних реакцій, які можуть візуально спостерігатися. Таке підвищення збудливості афективної зони базується на «вторинному афекті блокованого вогнища», коли активується значення окремих слів, тверджень, суджень, отже підсилюються спогади про раніше пережите (зміст події чи супроводжуючий її емоційний стан).

4. Довільне гальмування реакцій особи може виявлятися в особливій «несприйнятності» асоціацій, утриманні від виголошення цілих фраз, висловлювань, постійному контролі за своєю мовою і запобіганні тих мовленнєвих композицій, що є близькими до дійсної картини події. Послаблення такого гальмування потребує загального підвищення емоційного стану особи та емоційного збудження, відповідно – певного звуження активного поля свідомості. Очевидно, що в цьому випадку засобами психологічного впливу стають окремі слова чи висловлювання, які викликають певні асоціації в свідомості суб'єкта, і тим самим – різні психофізіологічні реакції й інші ознаки зміни поведінки, важливі для психологічної діагностики.

5. Діагностика значущої інформації за відсутності вагомих доказів можлива також за допомогою системи ознак неправди,

закономірний прояв яких має місце у визначених ситуаціях. Зокрема, відомо про наступні ознаки неправдивих показань: повідомлення різної, нерідко суперечливої інформації щодо одного й того ж факту; невизначеність, неконкретність інформації; «проговори» щодо конкретних фактів та обставин, що вказують на поінформованість особи; невиразність емоційного фону повідомлень (схематичність, загальність, повторюваність); ухилення від відповідей на прямі запитання та ін.

Безумовно, що більшість (хоча далеко не всі) причетних до вчинення правопорушень осіб переживають негативні емоції. Останні спричиняють стресове реагування, що має місце як на фізіологічному, так і на психологічному рівнях, а прояви цієї реакції дозволяють певним чином трактувати одержану інформацію. При цьому діагностика поведінки об'єкта професійного спілкування та наявних у нього психофізіологічних реакцій може здійснюватися навіть за умови відсутності у вихідних даних сукупності необхідної інформації та її приховування зацікавленими особами.

На жаль, у спеціальній літературі вищезазначені методи, доступні і зрозуміла навіть для фахівців без психологічної освіти, сьогодні представлені недостатньо. В наукових публікаціях та навчальних посібниках окреслені нами психофізіологічні реакції згадуються, але не пояснюється їх природа та діагностичне значення. Тому необхідною передумовою для подальшої розробки нових методів і технологій правомірного психологічного впливу, удосконалення існуючих методик і прийомів є аналіз сучасного стану теоретичної розробленості проблеми і практики діагностики поведінки осіб, одержання від яких правдивої інформації не передбачає вичерпної доказової бази. Ця проблема набула нині особливої гостроти, і пов'язана вона з необхідністю відмови від фізичного насильства, а також грубого психологічного впливу і примітивізму при роботі не лише з процесуальними особами, але й із законослухняними громадянами.